

XIX ASRNING IKKINCHI YARMI – XX ASR BOSHLARIDA BUXORO AMIRLIGIDA IQTISODIY O‘ZGARISHLAR

Azizov Ikromjon Shadibayevich

Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti

Ijtimoiy gumanitar fanlar va tarix kafedrası katta o‘qituvchisi

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПЕРЕМЕНЫ В БУХАРСКОМ ЭМИРАТЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX - НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Азизов Икромжон Шадибаевич

Старший преподаватель кафедры социально-гуманитарных наук и истории Ташкентского международного университета

финансового менеджмента и технологий

ECONOMIC CHANGES IN THE BUKHARA EMIRATE IN THE SECOND HALF OF THE 19TH - EARLY 20TH CENTURY

Azizov Ikromjon Shadibaevich

Senior Lecturer at the Department of Social-Humanities Sciences and History, Tashkent International University of Financial Management and Technology

e-mail:

ikromjonazizov77@mail.ru

Orcid: 0009-0003-0761-964X

Annotatsiya: XIX asr ikkinchi yarmida dunyoda yuz berayotgan mustamlakachilik harakati Rossiya imperiyasi sababli Buxoro amirligiga yetib kelishi natijasida amirlik ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy hayotida bir qator o‘zgarishlarga sabab bo‘ldi. An‘anaviy tarzda iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanayotgan Buxoro amirligi hayotida Buxoro va Rossiya o‘rtasida tuzilgan do‘stlik va tinchlik shartnomasi amalda amirlikni Rossiyaning mustamlakasiga aylantirdi.

Kalit so‘zlar: tijorat, bank, bojxona, tanga, rubl, karvonsaroy, mustamlaka, imperiya, amirlik, amir, savdogar, shartnoma, chegara, daromad.

Аннотация: Во второй половине XIX века колониальное движение, произошедшее в мире в связи с приходом Российской империи в Бухарский эмират, вызвало ряд изменений в общественной, политической и экономической жизни эмирата. В жизни Бухарского эмирата, развивающегося экономически и социально традиционным путем, договор о дружбе и мире заключенный между Бухарой и Россией, практически превратил эмират в колонию России. В результате соглашения экономические связи эмирата были ориентированы в основном на Россию, а эмират стал сырьевым полем России.

Ключевые слова: торговля, банковское дело, таможня, чеканка монет, рубль, караван-сарай, колония, империя, эмират, эмир, купец, договор, граница, доход.

Abstract: In the second half of the 19th century, the colonial movement that took place in the world in connection with the arrival of the Russian Empire in the Bukhara Emirate caused a number of changes in the social, political and economic life of the emirate. In the life of the Bukhara Emirate, developing economically and socially in a traditional way, the treaty of friendship and peace concluded between Bukhara and Russia practically turned the emirate into a colony of Russia. As a result of the agreement, the economic ties of the emirate were oriented mainly towards Russia, and the emirate became a raw material field for Russia.

Key words: Trade, banking, customs, coinage, ruble, caravanserai, colony, empire, emirate, emir, merchant, treaty, border, income.

KIRISH(BВЕДЕНИЕ/INTRODUCTION).

Buxoro amirligida amir Shohmurod davrida amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar natijasida XIX asr boshlaridan boshlab iqtisodiy rivojlanish an'anaviy tarzda davom etayotgan bir vaqtda Rossiya va Buxoro amirligi o'rtasida tuzilgan tinchlik va do'stlik shartnomasi natijasida iqtisodda bir qator o'zgarishlar yuz berdi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД/MATERIALS AND METHODS). Asrlar davomida mintaqadagi yirik savdo markazlaridan biri bo'lgan Buxoro shahrida XIX asr 60-yillarida 50 ta karvonsaroy, 50 ta oddiy va yopiq bozorlar [6:659], 6 ta chorsu bozor, 25 ta shahar atrofidagi savdo shoxobchalari mavjud bo'lganligi ma'lumotlarda qayd etilgan [13:625].

1860-yillardagi rus tilidagi ma'lumotlarga ko'ra, Buxoro amirligida 30 ta [1:365-366], 1870-yilda 50 ta [4:86], 1892-yildagi ma'lumotlarda esa, 150 ta karvonsaroy bo'lganligi qayd etiladi [13:625]. Karvonsaroylar qurilishi, hashami va sarmoyasining kattaligi bilan O'rta Osiyoning boshqa karvonsaroylaridan ajralib turgan. Rossiyadan keladigan rus savdogarlari o'z tovarlarini 1500 ta tuya sig'adigan Olim saroyda saqlaganlar, tatar savdogarlari esa, 2000 tuya sig'adigan No'g'ay saroyda [4:86], afg'onlar va hindlar ham o'z karvonsaroylarida savdo qilishgan. Karvonsaroylarda ulgurji savdo ham olib borilgan, musulmon va rus savdogarlaridan 2,5 foiz, nomusulmon savdogarlardan 5 foiz miqdorda soliq olingan [4:87].

Karvonsaroylarda ko'tara va chakana savdo yurituvchi savdogarlar uchun qo'noq, ya'ni yotoq, otxona, omborlar, shuningdek, pul almashtiruvchi sarroflar, va hattoki, tabiblar uchun ham hujralar bo'lib, bu yerda kelib ketib turgan savdo ahliga xizmat ko'rsatilgan. Karvonsaroylar mahsulot turiga qarab ixtisoslashgan. Masalan, amirga tegishli Sayfiddin karvonsaroyida ipak, zarbop matolar, duru gavharlar, olmos va tilla bilan savdo qilingan. Meshsaroy karvonsaroyida ko'pchilik mahsulotlari bilan, Buzgunj saroyida bo'yoqchilar, Barra va Po'st saroylarida qorako'l savdosi olib borilgan.

MUHOKAMA(OБСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION)

Rossiya imperiyasi O'rta Osiyoda yirik savdo markazlaridan biri bo'lgan Buxoro amirligini o'ziga qaram etib, Buxoro bozorlarida yakka hukmronlikka erishishga kirishdi. 1892-yilda Peterburgda amir va Rossiya hukumati imzolagan hujjatga muvofiq

1894-yil yanvarda Buxoroning Afg'oniston bilan chegarasi Rossiya imperiyasining boj tizimiga kiritildi [3:195-196]. Shundan so'ng amirlikning tashqi savdo aloqalari imperiya manfaatiga bo'ysundirilib, chet mamlakatlar bilan savdo-sotiq aloqalariga cheklovlar qo'yildi [9:1-4].

Karki shahridan Darvozgacha Rossiya chegara xizmati joylashtirildi. Mamlakat amalda Rossiya imperiyasining ichki bozoriga aylandi. Bu shartnoma Buxoroni savdo siyosatida ham mustaqillikdan mahrum etdi [11:83].

Rossiya imperiyasi Buxoro amirligi pul tizimini ham o'z manfaatlariga bo'ysundirdi. Bahorda va kuzda tanga kursi ko'tarilib, yozda pasayar edi, o'z navbatida Rossiya rubli kursi ham shunga monand o'zgarardi. Pul kursining o'zgarishidan Rossiya savdogarlari norozi edi. Buxoro va Peterburgdagi muzokaralardan so'ng, 1900 yil 3 aprelda Buxoroda tanga zarb etish to'xtatilib, muomaladan chiqarildi va muomalada yurgan tanga Rossiyaning 15 tiyiniga (ya'ni kopeykasiga) tenglashtirildi [10:14]. Pul islohotidan keyin amirlikka Rossiya imperiyasining kredit rubli, oltin va kumush tangalari kiritildi. Shu tariqa Buxoro amirligi pul tizimi ham butkul Rossiyaga bo'ysundirildi. Mazkur tadbirlar Buxoro amirligida metropoliyaning iqtisodiy manfaatlarini ta'minlashga xizmat qilishga qaratilgan edi. Mamlakatda katta daromad beruvchi xom ashyoni ishlab chiqarish va metropoliyaga olib ketish jarayonlarini moliyalashtirish maqsadida rus sarmoyadorlari tomonidan bank kredit tizimi va savdo firmalari tashkil etildi. 1894-yilda Yangi Buxoroda davlat bank bo'limi ish boshlab, 20 yilda uning sarmoyasi 90 000 000 rublga yetdi. Buxoro shahrida davlat banki bo'limi bilan birga 7 ta xususiy bank bo'linmalari ham faoliyat yuritgan. 1914-yilga kelib, xususiy banklar sarmoyasi 20 300 000 rublni tashkil etgan [7:5]. 1911-yilda ochilgan "Azov-Donetsk banki" Buxoro va Rossiya imperiyasi o'rtasidagi ip gazlama sanoati vositachisi vazifasini bajarsa, 1912 yilda Buxoroda bo'linmasi ochilgan "Sibir savdo banki" paxta va boshqa sanoat korxonalarini sotuvini kreditlash tizimi bilan shug'ullangan. Amir Said Olimxon davlat bankida 27 000 000 oltin rubllik sarmoyasiga ega bo'lishdan tashqari xususiy banklarda ham 7 000 000 rubl saqlagan. U dunyo bozorida qorako'l savdosi bo'yicha uchinchi o'rinda turar edi. Iqtisodiy munosabatlarning kun sayin rivojlana borishi tufayli, mahalliy tadbirkorlar

birinchi jahon urushi yillariga kelib, 105 000 000 oltin rubl sarmoyaga ega bo'lib olgach, Rossiyalik sarmoyadorlar bilan Buxoro bozori uchun raqobatlasha boshladilar.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ/RESULTS).

Buxoro amirligini metropoliya bilan bog'lashda, mamlakat hududida imperiya manfaatlarini ta'minlashda, ichki aloqalarni rivojlantirishda temir yo'llar qurilishi muhim rol o'ynadi. Kaspiy orti temir yo'lining qurilishi bunga katta imkoniyat yaratdi. Rossiya imperiyasi hukumati temir yo'llarni Samarqandgacha yetkazish maqsadida 1885-yil 25-iyulida Buxoro amirligi bilan shartnoma tuzib, yo'lni amirlik hududidan o'tkazishni rejalashtirdi va temir yo'l 1866-yilda Marvgacha, yil oxirida Chorjo'y va Amudaryogacha, 1888-yilda esa, Samarqandgacha yetkazildi. Kaspiy orti temir yo'li yo'nalishida Eski Buxorodan 11 versta 400 sajen masofa uzoqlikda Kogon (Yangi Buxoro) bekati qurilgan bo'lib, ushbu bekatdan tushirilgan tovarlar eski Buxoroga tuproq yo'llar orqali, eshak va tuyalar bilan olib ketilib, bunga katta mablag' va vaqt talab etilardi. Eski hamda Yangi Buxoroni bog'laydigan yo'lni qurish haqidagi Buxoro va Rossiya imperiyasi hukumati o'rtasidagi diplomatik yozishmalar deyarli 10 yil davomida olib borildi. 1898-yil Buxoro amiri Peterburgda bo'lib, u yerda Eski va Yangi Buxoro o'rtasidagi temir yo'l liniyasi xususida mutaxassislar bilan muzokaralar olib borilgach, 1900-yildan qurilish ishlari boshlandi. 1901-yilning 23-sentabrida ushbu temir yo'l tarmog'ining O'rta Osiyo temir yo'li tarkibiga kiritilishi to'g'risida akt imzolandi va ishga tushirildi. Bu temir yo'l yo'nalishi O'rta Osiyo temir yo'lining Buxoro tarmog'i deb ataldi [8:66-67].

O'rta Osiyo magistral temir yo'li Buxoro amirligining asosan shimoliy qismidan, Zarafshon daryosi bo'ylab o'tgan edi. Amirlikning janubi-g'arbiy va janubi-sharqiy qismlari esa temir yo'ldan chetda qolgan edi. Buxoro amirligining janubiy qismi tabiiy boyliklarga boy hudud bo'lib, bundan unumli foydalanish hamda harbiy strategik ahamiyatga molik bo'lgan Termiz shahri bilan aloqani yo'lga qo'yish maqsadida 1910-yilda Rus hukumati Amir Abdulahad bilan Kogon-Termiz temir yo'lini qurishga kelishdi [11:21]. Buxoro amiri 1912-yilda ushbu temir yo'l uchun 600 desyatina yerni bepul ajratishga rozilik berdi [2:60]. 1914-1916-yillarda Buxoro temir yo'li qurib bitkazildi va

ishga tushdi. Bu yo'ning umumiy uzunligi 572 verstani tashkil etgan bo'lib, shundan 150 verstasi afg'on chegarasi bo'ylab o'tgan edi. Umuman olganda amirlikdan Rossiyaga jo'natiladigan mollarning 80 foiz qishloq xo'jalik mahsulotlaridan iborat bo'lgan. Bular jumlasiga ipak xomashyosi, qorako'llar ham kirgan. 1914-yilda Rossiyaga 25 000 pud pilla yuborilgan.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ/CONCLUSION).

XIX asrda Buxoro amirligi tijorat munosabatlari an'anaviy ko'rinishda rivojlanayotgan bir vaqtda Rossiya imperiyasi tomonidan yarim mustamlakaga aylantirilgandan so'ng turli majburiy shartnomalar tuzish orqali Rossiya manfaatlariga bo'ysundirildi. Buning asosida turli yangi iqtisodiy shakllar kirib keldi va o'z natijasini ko'rsata boshladi. An'anaviy karvon yo'li va tijoratining o'rnini temir yo'llari, sarroflar faoliyatini esa banklar egallay boshladi. Telefon va telegraf aloqa tizimlari yo'lga qo'yilgandan so'ng savdo munosabatlari tezlashib borishi natijasida Buxoro amirligi va Rossiya o'rtasidagi savdo aylanmasi 10 barobarga oshdi.

Adabiyotlar ro'yxati (Использованная литература / References)

1. Ахметжонова З.К. К истории строительства железных дорог в Средней Азии (1880-1917 г.г). Ташкент. 1965.
2. Жуковский С.В. Сношения России с Бухарой и Хивой за последнее трехсотлетие. Петроград. 1915.
3. Костенко Л. Путешествие в Бухару Русской миссии в 1870 году. Санкт-Петербург. 1871.
4. Ремез И.А. Внешняя торговля Бухары до мировой войны. Ташкент. 1922.
5. Россия. Полное географическое описание нашего отечества. Том 19.
6. Рябинский А.М. Царская Россия и Бухара в эпоху империализма / Историк марксист. №4. 1941.
7. Тухтаметов Т.Г. Русско-Бухарские отношения в конце XIX – начале XX в. Ташкент. 1966.
8. O'zbekiston Milliy arxivi. I-126 jamg'arma. 1-ro'yxat. 1101-yig'ma jild.
9. O'zbekiston Milliy arxivi. I-2 jamg'arma. 1-ro'yxat. 97-yig'ma jild.
10. O'zbekiston Milliy arxivi. I-2-jamg'arma. 1-ro'yxat. 277-yig'ma jild.
11. O'zbekiston Milliy arxivi. I-3 jamg'arma. 1-ro'yxat. 368-yig'majild.